

УДК 94:323.22]:[7.071.1+82-051](477)“2013/2014”

ЧЕРЕЗ ТВОРЧИСТЬ ТА НА БАРИКАДАХ. МИТЦІ В ПРОТЕСТНИХ АКЦІЯХ ОСЕНІ 2013–ЗИМИ 2014 років: ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙНЯТТЯ І САМОПРЕЗЕНТАЦІЇ

Галина БОДНАР

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра новітньої історії України імені Михайла Грушевського
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: halyna.bod@gmail.com

У статті проаналізовано відповіді мистецького і літературного середовищ України на протестні акції проти владного режиму восени 2013–взимку 2014 рр., означених як Євромайдан і Революція гідності, розкрито особливості початкового сприйняття (“входження” у протест), трансформацію поглядів, моделі поведінки, бачення свого місця, виклики, з якими зіткнулися люди творчих професій на Майдані. Антропологічний вимір дослідження на підставі нарративного аналізу публічних інтерв’ю, усної історичних свідчень, есе, публіцистичних текстів, дописів у соціальних мережах дозволив розкрити відомих постатей не стільки за результатами вже досить знаної і зафіксованої діяльності в часі зими, що нас змінила, а як людини, хоч і непересічної, яка відреагувала на агресію влади. Митці постійно перебували на Майдані, займалися волонтерською діяльністю, вивчали й аналізували людей на протесті, динаміку розвитку подій та віднаходили свої, як тоді видавалося, найбільш необхідні й найкраще нею/ним заповнені ніші в революційному протистоянні, почасти брали участь у силових зіткненнях. У часі революції вони постали перед потребою рахуватися із наслідками свого впливу на численний натовп словом, текстом і візуалізацією настроїв, реагували відразу, виплескуючи емоції та пережиття, чи брали павзу для осмисленого і відрефлексованого творчого результату, змінювалися самі зі середини та видозмінювали, віднаходили для себе дотепер ще незвідані чи заново відкриті ділянки мистецької діяльності.

Ключові слова: митці, літератори, протестні акції, Майдан, творчість, сприйняття, самопрезентація, нарративний аналіз.

Людей творчих професій вивело на Євромайдан, як і кожного, почуття обов’язку громадянина. Вони стали “озвученням” протесту, в найрізноманітніші способи доносили його емоції. Мистецтво було найкращим знаряддям висловитися, заповнило революційний простір столиці, а інформаційний – України і світу. Присутність на протесті знаних постатей давала відчуття “радості, спокою і впевненості” – “Я впізнав! Це той, кого я люблю і читаю, і він також тут”¹. Протест проти силового розгону студентського мітингу вивів на вулиці Києва навіть запеклих аполітичних митців. “Все, що було пов’язано з політикою, було повною безнадією, – зауважила композиторка Вікторія Польова. – Я завжди була впевнена, що політика – це те, що від самого початку пов’язане з брехнею.

¹ Тарас Прохасько, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2015), 205.

І абсолютно закриті для мене як для особистості. Я вперше [...] відчула, що якісь шлюзи відкриваються [...]. Почати проявляти себе по-громадянськи. Вперше в житті, в мене не було ніколи такого [...]"². “Було несподіваним, що люди, яких я там зустрічав, ніколи раніше нікуди не ходили, – ділився філософ, академік НАН України Мирослав Попович. – Я зустрів на Майдані цілком аполітичних “книжників”. Ніколи не думав, що вони будуть стояти. Деякі люди почали говорити українською. Раніше вони говорили російською, і я з ними спілкувався російською”³. “«Коли пушки говорять – музи мовчать», – це не зовсім справедливо, – підсумував думки мистецького середовища письменник, активний учасник революції Антін Мухарський, – митці мають доєднуватися. Якщо в них є запал, якщо в них є хист, якщо вони відчують себе громадянами. Друге – фіксування подій в усталених мистецьких формах. Я не беру тільки музикантів. Художників, кінематографістів, які мають фіксувати. Зараз не час для дослідництва, а час для фіксування. Тому що це явище, яке трапляється раз на сто, а в українській історії раз на триста років”⁴.

Тематика участі мистецьких середовищ у протестних акціях листопада 2013 р. – лютого 2014 р. в Україні, з одного боку, досить знана – численні інтерв'ю в засобах масової інформації і громадських медіа, публіцистичні матеріали і журналістські нотатки, візуальні образи на тлі ще поодиноких наукових розвідок⁵, метою яких радше теж було “максимально занотувати все, що відбувається”. Однак сформована широка джерельна база, насамперед усноісторичні свідчення⁶, публічні інтерв'ю, авторські есе⁷, записані й написані в тому часі чи незадовго після подій Євромайдану, живі та емоційні, рефлексивні

² Вікторія Польова, у мистецькому проєкті *Art-форум “Пам'ятаю. Зима, що триває”*, отримано доступ 12 вересня 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=zcNBqyK4zq0>.

³ Мирослав Попович, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2015), 309.

⁴ Тетяна Ушиніна, Катерина Аврамчук, “Музичний тил Майдану, або Пісні цієї революції”, *Insider*, 31 січня 2014, отримано доступ 29 серпня 2017, <http://www.theinsider.ua/art/muzichniitil-maidanu-abo-pisni-tsiyeyi-revoljutsiyi/>.

⁵ Наталія Мусієнко, *Мистецтво Майдану*, (Київ: Фамільна друкарня huss, 2015), 96; Наталія Мусієнко, “Мистецтво Майдану: Дослідження з соціокультурної антропології”, *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*, No. 10, (2014): 155–192.

⁶ *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 304; *Майдан. Свідчення. Київ, 2013–2014 роки*, за ред. Леоніда Фінберга та Уляни Головач, (Київ: Дух і літера, 2016), 784; *Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2015), 320; *Літопис самовидців: Дев'ять місяців українського спротиву*, автор проєкту Оксана Забужко, упоряд. Тетяна Терен, передмова Світлани Алексієвич, (Київ: Комора, 2014), 312; Крістіна Бердинських, *Є люди. Теплі історії з майдану*, (Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2014), 184; “#Remembermaidan. 15 ексклюзивних історій від учасників Революції”, *Нове время*, 9 грудня 2014, отримано доступ 14 вересня 2017, <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/remembermaidan-15-ekskluzivnih-istorij-vid-uchasnikiv-revoljutsiji-18968.html>; Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. Михайла Грушевського Львівського національного університету ім. Івана Франка та ін.

⁷ *Євромайдан: Хроніка відчуттів*, колекція есе Тараса Прохаська, Івана Ципендюка, Юрія Андруховича, Сергія Жадана і Юрія Винничука, (Брустурів: Дискурсус, 2014), 156.

й місяцями не до кінця осмислені дозволяють проаналізувати як митці сприймали і оцінювали протест 2013–2014 років, що запам'ятали і як пригадували події та відчуття того часу, фрагменти пережитого⁸. Наративний аналіз усних спогадових текстів піднімає запитання, які стали центральними в цьому дослідженні: Як митці вписували себе в протест? Що вони бачили пріоритетним для себе в часі революції? Як Євромайдан впливав на них як людей і творчих особистостей? Яким було революційне мистецтво і як трансформувалося? Як люди творчих професій трактували свою участь – як (само)терапію мистецтвом та/чи форму (своєї) боротьби?

Ще задовго до протесту “низові мистецькі ініціативи”, нетипові для художників, які “перестали ходити кудись по дозвільні папірці й почали самі робити те, що їм хотілося [...], влаштовувати свої майданчики” засвідчили розгортання “Культурного Майдану”⁹. Від початку Євромайдану невід’ємною складовою вияву своєї позиції стали плакати і листівки відомих ілюстраторів та аматорів у цій справі. “Коли в мене з’являється якийсь образ, він мене потім не залишає – мушу його трансформувати, мені потрібно його намалювати”, – зізналася ілюстратор Саша Годяєва, авторка низки відомих плакатів¹⁰. Художники мистецького проекту “Жлоб-арт” створили власні радикальні образи. Їхня плакатна творчість, визріла з бажання “маргінальний дух, селянський, трішечки розбавити урбаністичним моментом творчості”. “Я, пам’ятаю, – пригадував перші дні протесту художник Іван Семесюк, – зробив такий “махновський”, анархічний, чорний, з нецензурною лексикою прапор, тому що такий момент був [...] нервовий”¹¹.

Дизайнери й художники організували об’єднання “Страйкплакат”. Ресурс став відкритою, популярною й успішною платформою виразу ставлення до протесту кожного охочого та можливості копіювати та розповсюджувати вподобаний образ без авторського права, що перетворило його на “справді громадську ініціативу”. Розгортанню плакатної творчості сприяли неконтрольованість протестів, загальнодоступність і популярність завдяки соціальним медіа, відповідальність креативних середовищ. Якщо в перший тиждень переважали роботи організаторів, то далі переважала “народна творчість”, яку сортували за художнім рівнем, відповідністю настроям протесту, що зараз дає змогу

⁸ Як митці ввійшли в протестний рух у контексті волонтерської діяльності на Євромайдані детальніше див. публікацію авторки: Галина Боднар, “Не стільки вимагати, скільки досягати: волонтери на Євромайдані (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.)”, *Про гідність. Волонтерський рух в Україні 2013–2017 років*, за ред. Олени Аркуші та Миколи Литвина, (Львів, 2018), [у друці].

⁹ Іван Семесюк, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 106.

¹⁰ Галин Титиш, “Ілюстратор Саша Годяєва. Емоційний протест”, *Українська правда. Життя*, 5 лютого 2014, отримано доступ 1 жовтня 2017, <http://life.pravda.com.ua/society/2014/02/5/151482/>.

¹¹ Іван Семесюк, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 107.

простежити динаміку настроєвих образів. “Спочатку виникли плакати про йолку, про розгін, про кров, а потім уже більше про єднання, цінності, – зауважив Володимир Кадигроб, ініціатор і учасник проєкту. – Наприклад, спершу були популярні тези “Нас б’ють за наші гроші”. Можна сказати, що ми формулювали дух часу через формат плакату. Події дуже швидко змінювались, і плакати теж почали змінюватись – ми робили їх, що називається, “на злобу дня”¹².

На перших етапах революції автори ініціативи пильно стежили за розгортанням протесту, реагували на кожну знакову подію й продукували практично щодня новий образ. Серед загальновідомих “кривава ялинка” – реакція на силовий розгін студентів, Янукавич за ґратами, засніжена мармурова голова пам’ятника Ленінові та багато ін. Але найтривкішим і масовим став образ краплі, втілений у плакаті “Я – крапля в океані, який змінить Україну” й видозмінений у багатьох інших варіаціях. Максимально просте виконання – блакитна крапля на жовтому тлі, – та асоціація кожного з частинкою протесту робили цей плакат близьким для усіх майданівців з потужною мотиваційною складовою. За принципом “Страйкплакату” (open source) загальнодоступні образи “Йолка”, “Ленінопад”, музикант, який грає перед кордоном “Беркуту” та інші, що набули великої популярності, створив книжковий дизайнер Ілля Стронговський. “Це не робота. І не колективна робота [...]. Це перетворення на графіку моїх особистих реакцій на події. Саме цього мені в кожен конкретний момент Майдану не вистачало, – пригадував автор. – Це якісь людяні, гуманістичні, позитивні заклики. Тут і натхнення шукати не треба, все саме народжується у вигляді тексту, далі просто перетворюєш його на якусь зручну для сприйняття форму”¹³. Образи майданівських плакатів настільки тонко поєднували іронію і протестний настрій, що до певної міри виконували терапевтичну функцію (див. у додатку вибрані плакати об’єднання “Страйкплакат” зі серії “Я – крапля в океані” та роботи дизайнера Іллі Стронговського).

Революція, як генератор людських емоцій, давала потужний поштовх для творчості. Митці вийшли на Євромайдан насамперед як громадяни – брали участь у протесті, пікетували, допомагали в повсякденному функціонуванні, – й поверталися до професії в часі затишшя, з розвитком протесту долучилися своїми професійними вміннями, “розуміючи, що моє місце в майстерні”¹⁴. “У нас не було ніякої організації – така собі неформальна “спілка художників”, – зазначав художник Андрій Єрмоленко. – Серед нас були художники, архітектори, поети, письменники – товариші, побратими. Ми просто вийшли, бо дуже важко було

¹² Володимир Кадигроб, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 131.

¹³ Ірина Славінська, “Ілля Стронговський: Позаземний агент”, *Українська правда. Життя*, 17 січня 2014, отримано доступ 13 жовтня 2017, <http://life.pravda.com.ua/society/2014/01/17/148861>.

¹⁴ Матвій Вайсберг, у мистецькому проєкті *Арт-форум “Пам’ятаю. Зима, що триває”*, отримано доступ 12 вересня 2017, https://www.youtube.com/watch?v=y7_iWrOttyY.

терпіти те, що відбувалося з країною [...]. На той момент дуже багато інтелігенції було на Майдані. Художники, музиканти, науковці, якісь математики, професори, співаки, журналісти [...]. Для мене ця перша фаза була настільки “інтелігентською” [...]¹⁵. Фотографи, художники, поети і письменники, музиканти влаштовували різні мистецькі акції, виставки, перформанси на Євромайдані й поблизу. Художники долучилися до “оздоблення” новорічної “йолки” живописними полотнами, прапорами з написами населених пунктів, що стала невід’ємним символом революції. Майдан створив цілу плеяду постатей, які “на Майдані вийшли на новий рівень”. Творчість стала необхідною внутрішньою спонукою до самозаспокоєння, формою боротьби, виконанням обов’язку, в свій спосіб допомогою мітингувальникам:

Мені хотілося якось це виливати, – зазначав графічний дизайнер Олександр Ком’яхов, автор серії образів учасників революції. – Це, з одного боку, терапія, щоб не бути постійно в напруженні: нібито тема та сама, але діяльність зовсім інша, і воно якоюсь мірою знімає напруження і у глядача, і в того, хто малює¹⁶.

Ми граємо наживо, не під “фанеру”, кожного дня по два-три концерти, холодно – через тиждень голос сів. А ти відчуваєш, що боротися треба. І я почав малювати. Малював з ранку до вечора, вночі [...]. “Небесну Сотню” я малював тиждень. Зазвичай усі малюнки виходять дуже швидко. Іноді в мене таке відчуття, що малюю не я, а хтось моєю рукою водить, і я навіть не маю права поставити під тим свій підпис. Хочеться сказати: “Слава тобі, Господи, що ти мені допоміг”¹⁷.

Там поряд, два-три будинки, є підвальчик, там можна жити [...]. А мені це підходило. Я тоді відчув, що потрібно малювати [...]. І зразу тоді фарби [...]. Прийшов до мене один чоловік і каже: “Намалюй мені щось до хати”. Я намалював йому ікони. Там ще була капличка, ми її посвятили. І тоді пішло-поїхало – я почав малювати. Спочатку було дві-три роботи на полотні, якісь старі дошки з дому привіз [...]. А потім почав збирати дошки з Майдану. То так ритуально – я почав малювати і дарувати бійцям [...]. Я в тому підвалі малював ікони для бійців. Після Грушевського особливо [...]. Старався всім малювати¹⁸.

Під час Майдану я писала серію “Янголи Майдану”, або ж “Ангели України”. Вони різні, їх більше 50, не скажу навіть точну цифру [...]. Теорія, що кожна людина

¹⁵ Андрій Єрмоленко, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2015), 207, 210.

¹⁶ Олександр Ком’яхов, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 119.

¹⁷ Юрій Журавель, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 138, 141.

¹⁸ Інтерв’ю з Левом Скопом, Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. Михайла Грушевського Львівського національного університету ім. Івана Франка, “Майдан: усна історія”, інтерв’юєр Олена Лукачук, Львів, 3 серпня 2015, відео 01:38:30.

має янгола-охоронця, він стоїть за її спиною, захищає і допомагає. Він, можна сказати, – світла частина самої людини. Коли цей проєкт починався (ще навіть не було Мистецької сотні), я вирішила: не обіцяю, що кожного дня, але регулярно писатиму янголів на підтримку українців. Бо якщо українці зібралися на землі, то наші ангели мають бути зібрані на небесах, аби якимось чином нам допомагати [...]. Мені на Фейсбуці писали, що моїх янголів роздруковували і брали із собою – для захисту¹⁹.

Вихід накопичених емоцій відбувався по-різному – хтось міг малювати полотна на Майдані Незалежності, інші працювали на художні потреби революції, частина не змогла творити в “часі зими, що нас змінила”. “Художник, він так чи інакше рефлексує, – говорила про свій стан композиторка В. Польова. – Він знаходиться не на чолі подій. Він іде слідом, якби оплакуючи [...]”²⁰. “Я до цього часу [спогади опубліковано в 2015 р.] нічого не намалював про Майдан, – ділився А. Єрмоленко. – Є пара робіт, але самого Майдану ні разу не намалював. Дуже страшно. Страшно збрехати. Показати не те. Дуже страшно зловити себе на думці, що ти цими поняттями почав торгувати чи вибивати якісь там преференції [...]”²¹. На запитання арт-критика Ольги Балашової “Що художник може запропонувати революції? На ваш погляд таке професійне самовизначення якимось впливає на участь в протесних рухах?” думки опитаних п’ятнадцяти художників з різних регіонів України розділилися: будь-яка форма діяльності добре зроблена доречна (не обов’язково мистецька), бачення свого місця на Євромайдані насамперед як митця (*фото/відео* документування, створені образи на потребу дня й менше переосмислені, які потребували часу)²² (див. у додатку роботи Лева Скопа, мистецтвознавця, художника-реставратора, іконописця, та Юрія Журавля, музиканта і художника, лідера гурту “От Vinta”).

Місцем гуртування письменників, поетів, художників став “Мистецький барбакан” – оригінальний мистецький об’єкт, “маленька фортечка, яка стоїть перед входом до великої фортеці, першою зустрічає ворога”. Ідея Барбакану належала архітекторові Дмитрові Жилі, який розробив проєкт і спільно з однодумцями встановив споруду навпроти станції метро “Хрещатик”. Об’єкт знаходився в зоні активних дій беркутівців, на плані штурму означувався трикутником з номером 92 й був у секторі обстрілу відразу трьох снайперів²³.

¹⁹ Катерина Ткаченко, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 163–164.

²⁰ Вікторія Польова, у мистецькому проєкті *Арт-форум “Пам’ятаю. Зима, що триває”*, отримано доступ 12 вересня 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=zcNBqyK4zq0>.

²¹ Андрій Єрмоленко, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 212.

²² Ольга Балашова, “Художники и революция. Часть 1”, *Українська правда. Життя*, 4 лютого 2014, отримано доступ 24 вересня 2017, <http://life.pravda.com.ua/culture/2014/02/4/151225/>; Ольга Балашова, “Художники и революция. Часть 2”, *Українська правда. Життя*, 11 лютого 2014, отримано доступ 24 вересня 2017, <http://life.pravda.com.ua/culture/2014/02/11/151985/>.

Упродовж революції там вирувало мистецьке життя: постійною була виставка (див. у додатку), проходили лекції, літературні читання. Репродукції робіт художників Олекси Манна, І. Семесюка, А. Єрмоленка та інших авторів доповнювали інсталяції, зокрема “Мішені” Єжі Коноп’є.

Дуже багато людей почали приходити дивитися, бо ж справді – то собі намети-намети-намети, а тут щось таке яскраве, різнобарвне. Щось нове – можна прийти поговорити з художником, з поетом, з письменником. [Юрій] Андрухович приходив до нас, виступав, [Артем] Полежака. Дуже багато інтелігентних людей приходило. Це було дуже цікаво і весело. А ще наші дівчата перед Новим роком різні майстер-класи проводили: робили іграшки з колючого дроту, “головешки” розмальовували [...] ²⁴.

Відразу залучали до мистецьких акцій. Там за стелою [...]. Там є дуже добра площадка, там зачепили дуже багато полотен [...]. А потім утворився “Мистецький барбакан”. Там всі художники приходили, там сиділи і малювали, робили різні акції [...]. Такі якісь іграшки, брали такі колоди і там чи ангела намалювати, чи ще щось. Там щось клеїли, робили. Мистецькі акції постійно проводили. На сцені співали співаки, виступали, а ми робили паралельно. То було дуже гарно таке мистецтво, яке народжувалося просто на революції. Багато художників такі, як Матвій Вайсберг, багато їх [...]. Перечисляти можна довго [...] ²⁵.

Імпровізований майданчик задумувався як місце зібрань та презентацій, спочатку без накриття та обігріву, “для того, щоб було де випити чаю, провести літературний батл, поетичну зустріч”, але згодом перетворився на важливий об’єкт протесту, де розливали “коктейлі Молотова”, “перевалочну базу всіляких корисних речей, були пічка, каністри з бензином, коли про культурну складову, чесно кажучи, не йшлося” ²⁶. Популярним в українському інформаційному просторі є образ революції, “яку запалили митці”. А в пам’яті протестувальників “Мистецький барбакан” постає як уособлення мистецтва Майдану і вкрай тоді потрібною візуалізацією ідей протесту: “Знаменитий “Мистецький барбакан”, де були відомі українські митці – Мухарський, Семесюк, Єрмоленко, – які, по суті, були каталізаторами усіх ідей Майдану, вони в своїй творчості відображали [...]. Скажімо, знамениті роботи Єрмоленка, де загальний символ самооборонівця чи будь-яка інша робота серйозна Семесюка, чи будь-кого з

²³ Антін Мухарський, документальний фільм *Майдан. Мистецтво противу*, отримано доступ 12 листопада 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=JudEEhp4pf4>.

²⁴ Андрій Єрмоленко, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 210.

²⁵ Інтерв’ю з Левом Скопом, Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. Михайла Грушевського Львівського національного університету ім. Івана Франка, “Майдан: усна історія”, інтерв’юєр Олена Лукачук, Львів, 3 серпня 2015, відео 01:38:30.

²⁶ Іван Семесюк, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 110.

тодішніх митців. Їхня участь була дуже серйозною, бо це була візуалізація тих ідей”²⁷ (див. у додатку вибрані роботи художника Андрія Єрмоленка та графічного дизайнера Олександра Ком’яхова).

Створена в Українському Домі “Мистецька сотня” стала координаційним центром, що гуртував художників, музикантів, поетів та активних діячів культури, які хотіли проявити себе в протесті. Серед проведених акцій – фотосесія на барикадах на вулиці Грушевського “Митець = борець”, у якій взяли участь міми, балерини, музиканти, художники і поети в творчих костюмах з революційними атрибутами (одним з образів, наприклад, стала балерина в касці та бронезилеті на фоні барикади), “щоб силовіки, які стоять по ту сторону барикад, побачили, що тут не тільки люди зі щитами, а представники різних професій – різні люди, і тут дійсно вся країна”. Акція “Щитопис” зібрала сотників Самооборони, які розповідали художникам про те, заради чого вони стоять на Євромайдані, а ті через своє бачення відтворили ідею на їхніх щитах. В Українському Домі розмістили виставку іконописця Лева Скопа з метою проведення благодійного аукціону.

Широкий медійний розголос отримала низка мирних мистецьких акцій ініційованих “Громадським сектором Євромайдану”²⁸: “Піаніно на Майдані”, “Не дамо забути 30.11” з дзеркалами перед бійцями внутрішніх військ, протест під Адміністрацією Президента 17 січня 2014 р., романтичні наліпки “Euromaidan is...”, “Інструмент свободи” – встановлені в дев’яти містах України пофарбовані

²⁷ Інтерв’ю з Любомиром Ходанем, Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. Михайла Грушевського Львівського національного університету ім. Івана Франка, “Майдан: усна історія”, інтерв’юєр Олена Лукачук, Львів, 2 грудня 2015, відео 01:38:80.

²⁸ Зорганізований ще 30 листопада “Громадський сектор Євромайдану” координував роботу активістів і волонтерів, які забезпечували життєдіяльність та інфраструктуру протестів і до певного часу “формував Майдан” з місією “Змінити систему, а не обличчя!”. Ініціатива мала кілька неформальних лідерів-модераторів без чіткої структури, роботу різних напрямів координували окремі особи. Основу організації склали близько 30 осіб (серед них Ігор Луценко, Ганна Гопко, Володимир В’ятрович, Ольга Галабала та ін.), яким допомагало 80 організаторів-волонтерів, переважно з досвідом роботи в громадських організаціях. Важливою ділянкою роботи ініціативи було поселення приїжджих мітингувальників і організація життєдіяльності великих пунктів поселення в приміщеннях “Експоцентру” та “Патріяршому соборі УГКЦ”. В часі кривавих сутичок у лютому 2014 р. “Громадський сектор Євромайдану” організував пункт волонтерської допомоги при Михайлівському монастирі, в якому до 26 лютого здійснювали “поселення, відправку людей додому, лікарський, харчовий та побутовий склади, кухня, медслужба та операційна, теплі речі, інфоцентр та прес-центр, сюди подавали інформацію про загиблих та зниклих та ін.” (Громадський сектор Євромайдану, отримано доступ 29 вересня 2017, https://www.facebook.com/pg/hrrom.sektor.euromaidan/about/?ref=page_internal; Галина Титиш, “«Я дівчинка. Я не хочу сукню, я хочу змінити цю систему»: молодь, яка творить мирний протест”, *Українська правда. Життя*, 19 грудня 2013, отримано доступ 6 травня 2018, <https://life.pravda.com.ua/society/2013/12/19/146507/>; Ігор Луценко, “Пункт допомоги на Михайлівському завершив свою місію. Звіт”, *Українська правда. Блоги*, 3 березня 2014, отримано доступ 6 травня 2018, <https://blogs.pravda.com.ua/authors/lutsenko/53147f4d4affd/>).

в жовто-блакитний колір п'яніно, похід на Антимайдан з табличками “Посміхнись, будь ласка!” та ін. Засадничим принципом об'єднання був ненасильницький спротив, конструктивність і позитивність протесту, підкреслені кожним зі заходів:

Я зрозумів, що ми багато де воювали з міліцією і що нам насправді треба було б переконати міліцію, що ми не з ними ворогуємо, а із владою, з Януковичем [...], – пояснював ідею акції “П'яніно на Майдані” Маркіян Мацех. – Виникла ідея з цим фортепіано [...]. Ідея моя тоді консолідувалась так: що я хочу поставити фортепіано в кольорах України на фоні кордону міліції, щоб на ньому грали люди цілий день [...], щоб показати нас з іншої сторони – мирної [...]. Можна сказати, це була постановка з якоїсь точки зору, але це все було досить живе. Я насправді зіграв тільки одну пісню, спеціально тільки для фотографії, бо я займався організацією і я зіграв її досить паскудно, бо було жахливо холодно і в мене пальці ледве рухалися, Андрій [Меаковський] вирішив для фотографії зняти мою куртку [...], був страшенний холод, сніг був сильний і, звичайно, я не найкраще то заграв, тільки фотографія (див. у додатку. – Г. Б.), але вона передала дух [...]²⁹.

Задум “лавізок” полягав у тому, щоб зобразити Євромайдан у доступній, всім зрозумілій формі. Сюжетом більше двох десятків листівок були історії з життя мітингувальників – “пригостити “тітушку” чаєм з печенюком”, “коли ти тікаєш від людей з бутербродами”, “світло мільйонів сердець”, “коли прикрасив ялинку, прикрась і силовика”, “коли беркут є живою декорацією до твоїх фото” та ін. В останній “лавізці” йшлося про Еко-Майдан – відділення правди від брехні, як пластику від картону. Широковідомою стала листівка “Євромайдан – це коли саме ти змінюєш світ” (див. у додатку) з гаслом близьким кожному на протесті й волонтерам “Громадського сектору Євромайдану” – людям, які “хотіли змінювати світ, мали таке внутрішнє прагнення, без якихось корисливих міркувань – прагнення творчості, бажання робити щось для світу, змінювати Україну, змінювати місто, в якому живуть, усвідомлювали відповідальність і за власне життя, й за наступні покоління”³⁰.

Євромайдан став площадкою для розгортання нових форматів літературного життя, взаємодії літераторів і читачів, поширення книг. Літератори на Євромайдані організовували нічні вечори і читання під час пікетів. Ще 28 листопада 2013 р. відбулися Євролітературні читання за участі Артема Полежаки, Сашка Лірника, братів Дмитра і Віталія Капранових, Олега Лишеги, Андрія Бондара, Світлани Поваляєвої та ін. Широковідомими стали грудневі

²⁹ Інтерв'ю з Маркіяном Мацехом, Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. Михайла Грушевського Львівського національного університету ім. Івана Франка, “Майдан: усна історія”, інтерв'юєр Галина Боднар, Львів, 20 квітня 2016, відео 01:46:01.

³⁰ Інтерв'ю з Олександрою Навроцькою, Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. Михайла Грушевського Львівського національного університету ім. Івана Франка, “Майдан: усна історія”, інтерв'юєр Галина Боднар, Львів, 15 квітня 2016, аудіо 49:26.

літературні читання “Вечір при діжках”, ініційований письменником і журналістом Артемом Захарченком, неподалік від Лядських воріт на Майдані Незалежності (див. у додатку фото Юрія Андруховича, який читає поезію “Вольф Мессінг. Вигнання голубів” на “Вечорі при діжках”). На імпровізованій сцені-фонтані, поряд з якою стояла діжка з вогнищем для обігріву, письменники Ірена Карпа, Юрій Андрухович, Анатолій Дністровий, Яна Дубинянська читали свою прозу, брати Капранови – гумористичні вірші, Артем Полежака – нещодавно написаний вірш-звернення “Репортаж”.

Однією з форм протесту письменників і активістів були акції-пікети біля СІЗО та стін тюрем. Найбільш відомим став захід “Письменники просяться до СІЗО” 18 січня біля Лук’янівського СІЗО у Києві як реакція на скандальні закони 16 січня. “Ми, українські письменники – дуже законслухняні громадяни. Правда, ми жити не можемо без касок на голові і без поїздок колонами по 5 машин, – йшлося в заяві. – Тому у суботу ми самі прийдемо під Лук’янівське СІЗО, порушивши всі можливі норми “закону Колісниченка-Олійника”. І будемо вимагати, щоб нас за це заарештували. Зрештою, місце митця – в тюрмі, і ця славна традиція протяглася від Шевченка до Стуса”³¹. На початку лютого літератори читали вірші біля Апеляційного суду в Києві на підтримку Олександра Кравцова, чоловіка поетки Олесі Мамчич, затриманого “Беркутом”. Звичною справою для митців була допомога в побуті Майдану. “[...] із Жаданом, [Андрієм] Кокотюхою і братами Капрановими розчищали сніг, – згадував І. Леню, – або сніг згрібали, скидали в мішки і мішки тягали на барикади, або просто носили якісь патики та інші предмети для укріплення барикад”³²; “Я вже дуже дорослий, старший чоловік, я не кидав бруківку, – розповідав письменник і перекладач Олександр Ірванець, – але я тягав мішки з бруківкою туди, до готелю “Дніпро”, принаймні декілька мішків поколотої бруківки – мій внесок у Революцію”³³. Знані літератори, як правило, не бачили можливостей своєї мілітарної участі в протесті.

Письменникові, як і кожному на протесті, зазначав Юрій Андрухович, йшлося стати “людською, індивідуальною краплею в океані протесту”³⁴. Частина з них звістка про протест застала в турне за кордоном (Ю. Андрухович, Сергій Жадан, Оксана Забужко). Відстеження новин, пояснення чужоземній аудиторії ситуації в Україні, завчасне повернення додому – перші їхні спогади початку революції.

³¹ “Українські митці придуть здаватися до СІЗО, бо «не можуть жити без касок і поїздок колонами», *ТСН*, 17 січня 2014, отримано доступ 15 січня 2018, <https://tsn.ua/kyiv/ukrayinski-mitci-priydu-t-zdavatis-do-sizo-bo-ne-mozhut-zhiti-bez-kasok-i-poyizdok-kolonami-329992.html>.

³² Іван Леню, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 73.

³³ Олександр Ірванець, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 40.

³⁴ “Українські письменники розказують Німеччині про Майдан та революцію гідності”, *Gazeta.ua*, 14 березня 2014, отримано доступ 18 жовтня 2017, <https://gazeta.ua/articles/culture/ukrayinski-pismenniki-rozkazuyut-nimechchini-pro-majdan-ta-revolyciyu-gidnosti/547203>.

“[...] у готелі я написала на своїй фейсбук-сторінці, – пригадала письменниця О. Забужко, – що треба виходити. Надія на всі політичні ресурси скінчилася. Я розуміла, що все це падає безпосередньо на наші плечі, “людські”, народні. І перемогти ми можемо тільки масою, тільки чисельністю. Тобто має бути максимально гучний – хорівий – крик. Ось це мені було зрозуміло”³⁵. Творчі люди на Євромайдані залишалися передовсім літераторами, митцями – спостерігали, аналізували, писали про те, що відбувалося, постійно спілкуючись із протестувальниками: “можна було заходити у намети [...], я там пив чаї з людьми, розпитував [...]. Я казав, що я письменник – мене пускали”³⁶; “просто вивчав це все із середини, тобто бував у різних товариствах, свідомо ходив між різними людьми, досліджував різні середовища [...], дуже-дуже драматичними були мої візити до цих так званих антимайданівців. Я туди проникав, зустрічав їх і в інших частинах міста. Я усвідомлював, наскільки все ж таки неоднорідний український народ”³⁷. А зустрічі з “тітушками” спонукали “написати ще більше, ще кращих, добріших, світліших книжок – щоб наші діти, прочитавши їх, навіть не мали шансу ними колись стати”³⁸. Захоплювала “майданна антропология” – різні соціальні та культурні верстви українського суспільства з нетиповими їм “польовими” обов’язками та «такими вуйків, у доброму розумінні, які, здавалося, щойно спустилися з гір і навіть не всі букви знають, але вони прийшли стояти за Україну, за те, щоб краще стало. І щось було зворушливе у цій простонародності, викличній навіть, бо вони казали: «Ми Україну принесли сюди, у ваш Київ, який не є український»”³⁹.

У порівнянні з Помаранчевою революцією роль мистців на протестних акціях осені 2013 – зими 2014 р., за спостереженнями письменників, була важливою, але “не найголовнішою”, “набагато слабшою”, “література трохи «просіла»”:

[...] одразу помітив, що людей, зацікавлених у культурному спілкуванні, було набагато менше, ніж під час Помаранчевої революції. Навіть на дискусії в Українському Домі, де були Юрій Андрухович, Сергій Жадан, дуже мало людей приходило, учасники ж були здебільшого “свої” – ті, які вже з’являлися на інших

³⁵ Оксана Забужко, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2015), 299.

³⁶ Андрій Курков, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 17.

³⁷ Тарас Прохасько, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2015), 203.

³⁸ Тетяна Добрушина, “Письменники на Майдані, або «Писати так, щоб діти не мали шансу стати «тітушками»”, *DW (Deutsche Welle)*, 5 лютого 2014, отримано доступ 18 жовтня 2017, <http://p.dw.com/p/1B2jm>.

³⁹ Оксана Пеленська, “Андрухович про «зачистку» історії, телефонні підслуховування і Майдан”, *Радіо Свобода*, 28 грудня 2013, отримано доступ 28 жовтня 2017, <https://www.radiosvoboda.org/a/25214642.html>; Михайло Слабошпицький, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 51.

подібних зустрічах. А повз цей імпровізований конференц-зал в Українському Домі туди-сюди постійно проходили майданівці, самооборонівці, не звертаючи уваги на розмови письменників чи журналістів [...]. Під час Помаранчевої революції люди більше слухали і більше хотіли спілкуватися з митцями, викладачами, філософами. А зараз можна було заходити у намети [...]. я там пив чай з людьми, розпитував – а їм не було цікаво взагалі, що я думаю, хто я такий і тому подібне. Я казав, що я письменник – мене пускали. А в принципі у них не було потреби про щось дізнаватися: вони прийшли протестувати проти влади, і половина казала, що вони не підуть, поки влада не зміниться, а половина не хотіла про це говорити, бо мала, мабуть, якісь інші думки⁴⁰.

[...] тут є одне побоювання, що вся ситуація надміру закарнавалиться, дозволю собі вжити таке слово. У нас насправді з Майданом усе розвивається значно складніше, сказав би, в'язкіше, ніж це було 2004 року, коли той карнавал на майдані настільки розцвів. А нині так багато труднощів доводиться долати, передусім через достатньо специфічний характер теперішнього режиму. У зв'язку з цим, можливо, і не варто аж так багато надій покладати на те, що там актори врятують ситуацію чи музиканти. Вони всі там потрібні, звичайно, і вони роблять усі велику справу, але, мабуть, не це найголовніше⁴¹.

На суспільні події активні письменники реагували свіжими публіцистичними текстами і колонками, дописами в соціальних мережах, інтерв'ю у ЗМІ, відеозверненнями, демонструючи підтримку й заохочення: “Євромайдан зараз – ЄДИНИЙ інструмент, яким Україна МОЖЕ змінити розстановку сил” (О. Забужко), “Я страшенно щасливий, що саме Львів у ці дні демонструє решті країни приклад такої незламності і волелюбності” (Ю. Андрухович), “Як казав Отто фон Бісмарк, жоден договір з Росією не вартий навіть паперу, на якому він був написаний. Скільки можна терпіти цей брудний газовий шантаж?” (І. Карпа), “Хочу до вас звертатися словами Йосипа Сліпого: «Бажайте великого. Треба бажати цього, щоб робити самого себе»” (Тарас Прохасько), “[...] дуже прошу вас не розчаровуватися, не дратуватися і не здаватися” (Лариса Денисенко), “[...] Я думаю, всім нам у першу чергу потрібно забути про страх і лінь, про аморфність, хату скраю і хитрі обхідні маневри заради того, щоби нас лишили в спокої, перестати виживати і почати нормально жити” (Катерина Бабкіна)⁴² та ін. Після перших тижнів стояння Євромайдану визріли перші спроби пояснити й осмислити актуальну ситуацію: “Звісно [...] частина суспільства ніколи й нізащо не повірить, що інша частина відстоює свої погляди безкоштовно та без примусу [...]. Їм і не потрібно вірити. Оскільки їх, за великим рахунком, усе влаштовує” (С. Жадан), “А в нас усе заборонено, і тільки людям з особливими

⁴⁰ Андрій Курков, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 17.

⁴¹ Оксана Пеленська, “Андрухович про «зачистку» історії, телефонні підслухування і Майдан”, Радіо Свобода, 28 грудня 2013, отримано доступ 28 жовтня 2017, <https://www.radiosvoboda.org/a/25214642.html>.

⁴² Пилип Пухарев, “Українські письменники про Євромайдан: найкращі цитати”, *Читомо*, 28 листопада 2013, отримано доступ 1 жовтня 2017, <http://www.chytomo.com/news/ukraiinski-pismenniki-pro-yevromajdan-najkrashhi-citati> (за матеріалами інтернет-видань “ЛітАкцент”, “Репортер”, “Українська правда”).

привілеями щось там можна. І коли твій світ так розширюється, то це страшенно кайфове відчуття” (Наталка Сняданко), “[...] все, що нескінченно, стає просто частиною щоденного життя. А хотілось би, щоб опозиція змусила б владу піти на перемовини [...]” (А. Курков)⁴³. Виразити, пояснити, заспокоїти, але не прогнозувати розвитку подій, що неодноразово журналісти намагалися з’ясувати в знах літераторів, вони бачили своїм завданням. “[...] вживати такі якомога обтічніші слова і формулювання, тому що тут для мене, – стверджував Ю. Андрухович, – важливіший принцип не нашкодити своїми індивідуальними партизанськими діями”⁴⁴. Загострення протесту ставало очевидним і необхідним для змін, якби це жорстоко не звучало, потребувало відновлення “внутрішнього спокою”, що вважали своєю місією моральні авторитети:

Я розумію, що я не є добрим вояком чи ще кимось таким. Але, разом з тим, я розумію, що я можу про це писати – описувати і якимось аналізувати те, що відбувається. Моїм найголовнішим завданням як письменника було писати. І головне – про що я писав. Я намагався показати спокійний погляд на всі ці речі. Тобто йшлося про віднаходження внутрішнього спокою загалом. Звичайно, за будь-яких обставин є дуже багато людей, які мають цей внутрішній спокій, але я бачив, я був свідком того, що просто сотні людей не мали спокою: вони не знали, що і як відбувається, переживали. І тут, у Франківську, я бачив людей, які в лікарні вмирили від інсультів тільки через те, що вони дивилися телевизор. Я бачив іноземців, які не могли зрозуміти, що відбувається. От про це я писав. Я роз’яснював це тим, хто не мав шансу знати того. Я працював також із зарубіжними всілякими виданнями. Я розумів, як важливо про те розповісти адекватно, і взяв на себе таку місію. Так само мені хотілося своїми текстами заспокоїти – не покликати додому, не сказати: “Всьо, ховайтеся – життя важливіше”. А просто сказати: все те, що відбувається [...] воно відбувається у стані спокою⁴⁵.

Розуміючи, що “в цій ситуації я маю робити те, що вмію робити найкраще”, письменники, музиканти були активними дописувачами і промовцями передовсім для закордонного інформаційного простору, а особливо, коли після перших смертей “здавалося, що ми самотні у своїй боротьбі, нас не розуміють”, потребі “звернутися до світової спільноти текстом, який зможе привернути до нас більше уваги”⁴⁶. Потреба доносити європейцям інформацію про українські події їхньою мовою породила ініціативу письменника Андрія Бондаря (надалі куратора

⁴³ Пилип Пухарев, “Українські письменники про Євромайдан: найкращі цитати № 2”, *Читомо*, 15 грудня 2013, отримано доступ 1 жовтня 2017, <http://www.chytomo.com/news/ukraiinski-pismenniki-pro-yevromajdan-najkrashhi-citati-2> (за матеріалами видань “ЛітАкцент”, “День”, *Gazeta.ua*, “Друг читача”, *Zbuc*, ТСН, ВВС).

⁴⁴ Оксана Пеленська, “Андрухович про «зачистку» історії, телефонні підслуховування і Майдан”, *Radio Свобода*, 28 грудня 2013, отримано доступ 28 жовтня 2017, <https://www.radiosvoboda.org/a/25214642.html>.

⁴⁵ Тарас Прохасько, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2015), 204.

⁴⁶ “Українські письменники розказують Німеччині про Майдан та революцію гідності”, *Gazeta.ua*, 14 березня 2014, отримано доступ 11 жовтня 2017, https://gazeta.ua/articles/culture/_ukrayinski-pismenniki-rozkazuyut-nimechchini-pro-majdan-ta-revoluciyu-gidnosti/547203.

проекту) зі створення веб-сайту *euolution.info* з українськими і перекладеними різними мовами (англійською, французькою, німецькою, італійською, польською, російською, іспанською) актуальними публікаціями, над якими працювала група волонтерів. Письменник А. Курков вів “Щоденник Майдану” (від 21 листопада 2013 р. до 24 квітня 2014 р.) для австрійського видавництва. Перекладене дев’ятьма мовами видання стало першоджерелом для розуміння Євромайдану багатьма іноземцями.

Для багатьох у щоденну практику ввійшли репортажі європейській пресі, які з окупацією Криму й війною на сході України переросли в тривалу співпрацю: “[...] Давати коментарі нашим і не нашим ЗМІ, які ні біса не тямля в тому, що відбувається, особливо західні. І пам’ятаю, я тоді віденській журналістці вперше написала: “Це війна”. Вона мені у відповідь: “Що Ви маєте на увазі, кажучи: «Це війна?»” І таке відчуття розпуки [...], – зізналася О. Забужко. – Як же я тобі поясню, коли ти нічого не розумієш?!⁴⁷; “[...] в готелі “Україна” ми разом з Володею Шерстюком, нашим басистом, давали дуже багато інтерв’ю польським каналам. Оскільки ми знаємо польську мову і часто гастролюємо в Польщі, то ми були ніби кореспондентами польського телебачення, – пригадував Іван Леньо, вокаліст гурту “Kozak System”. – Ми щоранку приходили на Майдан [...], ішли під готель. Там стояли вже автобуси з апаратурою, і ми звідти виходили в ефір⁴⁸. Площадкою для виступів і спілкування стала сцена Відкритого університету Майдану. Всупереч бажанню влади митці не скасовували заздалегідь запланованих культурно-мистецьких заходів у Києві та регіонах⁴⁹.

У революційний час затребуваними стали живі відчуття й оцінки, “польові” враження з достовірними емоційними деталями, “написані в ті хвилини”, швидка реакція на події людей із досвідом, які вміють його передати, при гострому запиті свідомої частини суспільства. Зібрані в одному виданні есе письменників дозволяють простежити настрої, думки, проблеми, які були для них нагальними в тому часі, та їхню (не)динаміку. В таблиці нижче подані міркування і фрагменти есеїв Ю. Андруховича і С. Жадана.

⁴⁷ Оксана Забужко, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2015), 300.

⁴⁸ Іван Леньо, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 75.

⁴⁹ Юрій Андрухович, “Сім днів у лютому: МИ (28 лютого 2014 р., tsn.ua)”, у книзі *Євромайдан: Хроніка відчуттів*, колекція есе Тараса Прохаська, Івана Ципендюка, Юрія Андруховича, Сергія Жадана і Юрія Винничука, (Брустурів: Дискурсус, 2014), 80; Оксана Забужко, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2015), 305.

Автор	Висловлені думки і враження ⁵⁰	Назва есе, дата публікації
Юрій Андрухович	Сподівання, що підпише президент Віктор Янукович угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом попри власний скептицизм – “підпише – і все йому прощу або майже все”, та розвіяні сподівання з посталим тепер складним, але посильним завданням усунути існуючий режим.	“Momentum”, 27 листопада 2013 р.
	Людські права і свободи як “не красиві й наївні слова”, а “суха правда в сухому залишку” після побиття студентів.	“Ковзанка, слизька від крові”, 3 грудня 2013 р.
	Європа, яку всіма силами потрібно відстояти – “у нас є лише один вибір – або вона, або нашпиговане топтунами пекло” з прослуховуванням та всюдисущім спостереженням силовиків за автором.	“Топтуни”, 17 грудня 2013 р.
	Полярно протилежні середовища українського революційного суспільства: приклад харківського таксиста Юри.	“Альтернативи”, 24 грудня 2013 р.
	Нависаючий орвеллівський світ після прийнятих законів 16 січня і заклик письменника: “тисячу разів так” на вагання, чи їхати до Києва.	“1984. 2014?”, 20 січня 2014 р.
	Переслідування в південно-східних регіонах режимом, який програвав і “показав своє справжнє обличчя в себе вдома”.	“Із запахом диму”, 28 січня 2014 р.
	Українці Майдану, які гріються зсередини сумішшю любови й ненависти, та проблема Заходу з розумінням української революційної ситуації; “політична коректність Заходу любов поки що дозволяє. Але не ненависть? Вона заборонена. Позитивні герої не сміють ненавидіти. Інакше вони вмиє із позитивних героїв перетворюються на «правих екстремістів» [...]”.	“Ще не змерзла Україна”, 3 лютого 2014 р.
	Понад дві тисячі арештантів міліції, молодь, яку не залякати і яка вимушена сидіти “на підписці”. Історія трудового мігранта, який всупереч бажанню повернувся з Норвегії і те, що “сьогодні найкраща у світі країна все ж не вона (Норвегія. – Г. Б.). Бо найкраща – та, яка бореться [...]”.	“Та, яка бореться”, 18 лютого 2014 р.

⁵⁰ *Євромайдан: Хроніка відчуттів*, колекція есе Тараса Прохаська, Івана Ципендюка, Юрія Андруховича, Сергія Жадана і Юрія Винничука, (Брустурів: Дискурсус, 2014), 57–104.

Сергій Жадан	“Більшість з нас має що закинути зовнішнім обставинам, має що висунути системі як аргумент. Проте далеко не всі готові ці аргументи озвучити, далеко не кожен готовий проти системи виступити. Є тисячі причин лишити все таким як є, відійти вбік, промовчати, прогнутись [...]”.	“Один проти всіх”, 29 листопада 2013 р.
	Полярно різні частини українського суспільства як відмінність “між канібалами та неканібалами – кожен має свою правду [...]” і “жодних точок перетину в цій дискусії просто не існує. Єдине що – канібали своїх опонентів у межах конструктивного діалогу можуть просто зжертвувати. А ось що робити опонентам із канібалами – не зовсім зрозуміло”.	“Невтрачене покоління”, 4 грудня 2013 р.
	Один із аргументів проти протестів – потрібно працювати, пам’ятати про свої обов’язки, зобов’язання, лояльність, вдячність і непотрібність власної думки, а тим паче її висловлення.	“Роботодавці”, 13 грудня 2013 р.
	Революція, яка “лякає і приголомшує, вражає та непокоїть, викликає побоювання і підозри”, але цікавить. Антагонізми українського суспільства – “важко переконати людину в безкорисній відданості своїм ідеалам, якщо вона не знає значення слова <i>ідеали</i> ”.	“Демони революції”, 19 грудня 2013 р.
	Напад на одного з координаторів харківського Євромайдану Дмитра Пилипця. “Підлість викликає бажання її позбутися. Тому, нападаючи нині на мирне населення, тероризуючи громадян, вони досягають зворотного ефекту – уже ніхто не розійдеться по домівках в очікуванні свят чи наступних виборів”.	“Розраховуючи на наш страх”, 25 грудня 2013 р.
	“Донбас для мене завжди був місцем активного функціонування та протистояння різних ідеологічних концепцій, різних світоглядних систем, різних ідей [...]”. Авторіві щастило мати справу з нетиповими “донецькими” – незгодними, незадоволеними, впевненими в собі. Потреба змінювати на Донбасі все, підтримуючи “місцевих нетипових і попри всю агресію місцевих типових”.	“Типові й нетипові”, 3 січня 2014 р.
	У тривожні дні, коли час “просто зникає”, в атмосфері злості випробовується віра. В такі часи не можна “піддавати сумніву неспроможність сприймати зло [...], не треба шукати йому виправдань і пояснень”. Не можна також “піддавати сумніву речі, яких ти тримаєшся ціле життя”, людей, які підтримують, ідеалістичних принципів – взаємопідтримка, солідарність, відданість, не продажність.	“Вірити в те, що потребує віри”, 23 січня 2014 р.

Сергій Жадан	“[...] нас порятує наша несхожість, багатоваріантність наших життєвих переконань і принципів, відмінність у розумінні багатьох речей”. Дві помилки в непорозуміннях між Заходом і Сходом – розмови про відмінність як свою перевагу, вищість та вперте непомічання і замовчування справжніх розбіжностей. Вироблення вірного тону розмови попри небажання кожного поступатися важливими для себе речами “зіграють урешті важливу й позитивну роль у тому, аби ми й далі лишалися Сходом і Заходом однієї країни”.	“Про спільне між різними Заходом і Сходом”, 6 лютого 2014 р.
	“За ці два з половиною місяці все змінилося [...]. Не думаю, що ми справді змінилися. Ми залишилися такими, якими й були [...]”. Історичні злами позбавляють комфорту, важко робити вигляд, що нічого не відбувається. Кожен змушений був приймати якесь рішення, навіть бюджетники, “молодики спортивної статури”. Це час активізації страхів, невдоволення. Але немає ніяких змін – ми завжди носили в собі покірність чи протест, виправдання чи несприйняття, просто почали про це говорити і перейматися. “При цьому ми й надалі мало дослухаємось один до одного, щоразу зменшуючи шанси бути почутими, себто бути зрозумілими”.	“Найдовша зима”, 13 лютого 2014 р.

Евромайдан мав потужний вплив на творчість літераторів, “з’явилася нова українська література – батальна, воєнна, якої не було з 1991 року, тобто від радянських часів”. “В мені після Майдану, звичайно, багато чого змінилося, – зізнався А. Курков. – Я втратив велику частину свого почуття гумору. Раніше у моїх романах гумор чи іронія завжди були такою ознакою [...] майже фірмовою. Події Майдану мене трішки повернули у стан напруження періоду кінця радянської влади, коли я писав більш серйозні романи, намагаючись осмислити історію Радянського Союзу. Тобто зараз поступово якимось мене розвертає знову в більш складну, менш масову і менш смішну літературу”⁵¹. Багато авторів прозових творів перейшли на поезію, яка “стала громадянською, більш патріотичною”. “Я ніколи не думала, що буду поетом Майдану і громадянським інтелектуалом”, – ділилася письменниця Євгенія Більченко⁵². Письменницьке середовище поповнили нові яскраві імена й відродилися вже позабуті:

⁵¹ Андрій Курков, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 21.

⁵² Євгенія Більченко, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 29.

“Настю, ти ходиш на Майдан. Такі події відбуваються в країні. Чому ти нічого не напишеш?” А я кажу: “Та мені не до того. Я переживаю. Мені новини треба дивитися: що там, хто там, розігнали, не розігнали, що зробили [...]”. І ти просто був у тому весь. Це був такий період життя, який абсолютно випадав зі звичної течії. Коли ти засинав з новинами і прокидався з новинами. Ти тільки оновлював стрічки всіх можливих мереж. І постійно, постійно в тому потоці. Ти знав буквально кожен подих Майдану [...]. Всі ті емоції, переживання, весь той біль, усі думки, які ти чув, які ти сам генерував, всі ці роздуми якось акумулювалися у мені, все воно якось варилося, варилося, цей борщ, – і потім вилилося у віршах. Якось одразу відкрилося і написалося. [...] мені подобалося писати вірші, і я ще в школі почала цим займатися. Це було хобі. Але період Майдану, мабуть, став одним із найсильніших емоційних потрясінь. Саме там був написаний вірш “Нікогда мы не будем братьями” (див. у додатку. – Г. Б.), який повністю змінив моє життя. Після нього я віддала перевагу віршам перед технічною спеціальністю, яку вже фактично мала (я навчалася в КПІ й працювала за фахом три роки). Змінилися події, інтереси, змінилися якісь течії, і захотілося займатися саме цим⁵³.

[...] я не знав, що Станіслав [Чернілевський] теж був поранений і лікувався у Чехії. Він видав геніальну поетичну книжку “Чеський зошит”. Ми з ним говоримо про Майдан, і він як людина архіскромна каже: “Та ні, я просто ходив до своїх студентів (він викладач театрального інституту), я не міг інакше, я не є активний учасник революції”. Але він був там щодня, і під час зіткнень був двічі поранений, тяжко поранений – цю книжку він написав лівою рукою, тому що правою писати не міг. Він взагалі поет, але мовчав років 15 і почав писати, щоб не збожеволіти там, у шпиталі. І маса людей розкрилася таким чином⁵⁴.

Так, як події Майдану не обмежуються тільки Києвом, мистці активно долучилися до діяльності локальних майданів, які мали важливе моральне значення – щоденні акції, мітинги і мобілізаційні пункти, на яких збиралися добровольці, а також кошти і речі для столиці. Запрошували письменників, музикантів, істориків, журналістів з різних міст. Євромайдан в Харкові координував С. Жадан. За перші півтора місяці зорганізованої ним ініціативи на харківській сцені виступили Ю. Андрухович, О. Забужко, І. Карпа, О. Ірванець, гурт “Гайдамаки” та ін. Кількатисячну ходу зібрала акція з перейменування проспекту Леніна на проспект Джона Леннона. Ініціативою харківських активістів став Всеукраїнський форум євромайданів, який зібрав дві сотні делегатів майже з усіх обласних міст і багатьох районних центрів, що стало “фактично першою спробою якось окреслити майданівський рух, якось його структурувати [...]” і планувалося більш тривалою ініціативою на зразок “Солідарности” у Польщі. Важко переоцінити участь поета в майданах у східних областях. Протестні

⁵³ Анастасія Дмитрук, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 32–33.

⁵⁴ Михайло Слабошпицький, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 51.

акції для С. Жадана закінчилися 1 березня жорстокою бійнею в Харківській обласній державній адміністрації й госпіталізацією у військовому госпіталі Варшави⁵⁵.

На початку лютого 2014 р. письменники С. Жадан, О. Забужко, А. Курков та экс-міністр охорони здоров'я Василь Князевич започаткували благодійну програму “Гуманітарна солідарність”. Активісти засудили насильство по обидва боки барикад й ініціювали адресну допомогу на лікування та реабілітацію, які чекали постраждалих після наданої першої медичної допомоги завдяки самовідданій роботі лікарів, небайдужих громадян та численних волонтерських ініціатив. Сергій Жадан на офіційній сторінці в Facebook закликав підтримати *та/чи* поширити звістку про новий проєкт допомоги всім потерпілим (незалежно від позиції в протесті) з метою “довести, що солідарність є для українців невід’ємною й принциповою світоглядною складовою”. За півроку діяльності благодійна програма налагодила роботу з волонтерами в лікарнях і сформувала власну волонтерську мережу та збрала чималу суму коштів, витрачену на медичне обладнання й адресну допомогу⁵⁶.

Ініціативами, що підсилили літературну складову революції, стала знана на Євромайдані акція буккросингу – передача прочитаних книг іншим людям з подальшим повторенням ними процесу, ініційована журналісткою Тетяною Терен, та Бібліотека Майдану (див. фото в додатку). “Якщо ми прямуємо до Європи з музикою та кіно, – зазначила Т. Терен у своєму дописі на Facebook, – добре було б не забути й про книжки. Бо ж європейська країна має бути “книжковою” та “читаючою”. Принаймні я її собі такою уявляю”⁵⁷. На заклик журналістки багато охочих приносили книги (журнали, газети) й обмінювалися ними, залишаючи підписи на форзаці: “На згадку про Євромайдан”. До проєкту приєдналось чимало видавців, ЗМІ та волонтери. Ідею підхопили майданівці у Львові та Тернополі. Після звільнення Українського дому подружжя волонтерів з Дніпропетровська Віктор та Інна Бісовецькі започаткували бібліотеку – площадку для морального відпочинку і спроб осмислення та один з найуспішних громадянських проєктів Майдану. Зібрані читачами і видавцями чимало книжок передали до сільських бібліотек різних областей України. За відомостями волонтерів, кожного дня читачами бібліотеки було до сотні осіб. Тут проходили літературні читання, презентації книг і зустрічі з літераторами.

⁵⁵ Сергій Жадан, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 292–299.

⁵⁶ “«Гуманітарна солідарність»: звіт про роботу програми”, *Міжнародни фонд “Відродження”*, 29 липня 2014, отримано доступ 13 жовтня 2017, http://www.irf.ua/allevnts/news/gumanitarna_solidarnist_zvit_pro_robotu_programi/.

⁵⁷ Любов Якимчук, “Із книжкою на барикадах. Чим пожертвував Юрій Андрухович, щоб приїхати на Євромайдан, та чому Артем Полежака присвячує вірші російським ЗМІ”, *День*, 12 грудня 2013, отримано доступ 30 жовтня 2017, <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chitayte/iz-knizhkoju-na-barikadah>.

Невід’ємним елементом повсякдення Майдану був спонтанний креатив протестувальників, який кожен матеріялізував у своїй формі – візуальній (зображення на плакатах, стріт-арт), вербально-графічній (написи на плакатах), вербально-фонетичній (гасла) та їхньому поєднанні. Повсюдним було масове мистецтво – пісні, танці, вірші, написи, наліпки, розмальовані каски і щити, елементи народного строю, фортепіанні концерти та багато іншого: “[...] такі еманції творчості, оцей дух висів у повітрі – хотіли творити навіть ті люди, які ніколи доти поезій не писали. Оцей дух [...] він захоплює – і з’являються пісні, поезія, малярство. Або із тими шоломами[...]. Це ж просто фантастика – розписувати не писанки, а шоломи й щити [...]”⁵⁸; “спеціально приїжджали виступати на сцені, спеціально писали вірші [...], і де не йдеш там скрипка грає, там баян грає, там труба грає”⁵⁹, і в найскладніші моменти “на Грушевського [...] все навколо палахкотіло, клубочився дим від шин і грав трубач – він грав навіть у найнебезпечніші моменти – від українського гімну до Yesterday. Потім я дізнався, що це був якийсь немолодий уже чоловік з Харкова”⁶⁰. Але водночас Євромайдан був “від самого початку місцем болю (бою) і спектаклем водночас”, маючи своїх глядачів і туристів, гори сувенірів навіть після смертельних протистоянь – ознак швидкого творення “майданного кічу”⁶¹.

Центром і рупором протестних акцій була головна сцена. Актор Національного театру ім. Івана Франка і театру “Сузір’я” Євген Нищук, “голос Майдану” в 2004 р., став ведучим і модератором на сцені Євромайдану “з самих початків на громадських засадах, а потім вже, – як він пригадував, – став заручником сам собі”. Співачка та громадська діячка Руслана Лижичко від грудня одна з активісток Євромайдану, організувала “Нічну варту”. Їм допомагали ведучі Володимир Гонський, Роман Липинський та ін.⁶² Євген Нищук був на сцені майже кожного вечора і ночі, в найзапекліші моменти успішно координував дії протестувальників через володіння інформацією з передової, забраних рацій у беркутівців 18 лютого, в часі розстрілу Майдану, коли після цього його друзі називали “полководцем, а не ведучим Майдану”.

⁵⁸ Тарас Компаніченко, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 67.

⁵⁹ Інтерв’ю з Ларисою Цепух, Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. Михайла Грушевського Львівського національного університету ім. Івана Франка, “Волонтерський рух в Україні”, інтерв’юєр Людмила Кухар, смт. Ратне Волинської області, 27 червня 2017, аудіо 01:05:32.

⁶⁰ Юрій Марченко, у спецпроекті “#RememberMaidan. 15 ексклюзивних історій від учасників Революції”, *Новое время*, 11 листопада 2014, отримано доступ 6 травня 2018, <http://nv.ua/project/story-of-maidan-by-marchenko.html>.

⁶¹ Тамара Гундорова, “Майдан як симптом: травма, рана і крипта”, *Критика*, 16 квітня 2014, отримано доступ 16 жовтня 2017, <https://krytyka.com/ua/community/blogs/maydan-yak-symptom-travma-rana-i-krypta>.

⁶² Євген Нищук, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2015), 88.

Модератори сцени володіли інформацією про все, що відбувалося, старалися вловити плинну внутрішню емоцію протесту й корегували заплановані до виголошення на сцені меседжі політиків, зіткнулися з різними непередбачуваними труднощами в процесі роботи⁶³. Зросло їхнє відчуття відповідальності – через модераторів просили передати інформацію політикам, попереджали про можливі небезпеки, тому часу відпочити поза сценою практично не залишалось. Важко давалося відчуття напруження і гніву натовпу, який доводилося пригашувати (про що йдеться в спогадах координаторів столичного і локальних майданів⁶⁴) або спрямовувати в потрібні моменти до рішучих дій. У ночі штурмів зі сцени не сходили взагалі – майданівці відбивались, а ведучий закликав і координував людей. “Найважче для мене, чесно кажу, – зізнався Є. Нищук. – Так, найстресовіше були ці штурми, але найважче для мене було якось збалансувати ситуацію, не випустити її, скажімо, з рук, це було [...] момент очікування. Я відчував цей градус нетерпіння людей, як люди втомилися вже стояти [...]”⁶⁵.

“Нічна варта” – це об’єднання, яке вело всю інформаційну роботу зі сцени Майдану вночі [...]. Потребували хоча б якусь апаратуру, ноутбук [...]. Робота звукооператорів була ще в процесі становлення [...], в останні два місяці вже все було [...]. На третю ніч ми вже вели повністю. Руслана [Лижичко] читала повідомлення, ми орієнтувалися, що в ніч Майдан транслюється на весь світ [...]. Однієї ночі ми вийшли на скайпз’язок з 22 містом, це була складна робота. Думали про свій канал як Експресо TV [...]. В нас було завдання дотримати людей до ранку, сходило сонце над стелою [Незалежності] і ми ніби до цього долучилися, що все нормально [...]. То як побував на фронті, завжди намагався тих наших дівчат відвести в безпечне місце [...]. В 10 годині ми йшли спати [...], цілу зиму пробув у Києві і нічого не бачив, крім того шляху тролейбусом 40 хв. до готелю на окраїні й назад [...]. В день було помпезно, пафосно, а вночі було щиро, ті, хто приходили вночі, ми розуміли, що не потребували уваги [...]. Від 3–4 годин патріотичні пісні [...]. Все було в повній бойовій готовності. І коли сходило сонце – це було просто неймовірно. Виходиш на сцену, а перед тобою

⁶³ Інтерв’ю з Софією Фединою, Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. Михайла Грушевського Львівського національного університету ім. Івана Франка, “Майдан: усна історія”, інтерв’юєр Галина Боднар, Львів, 22 березня 2016, аудіо 01:11:27; Інтерв’ю з Юрієм Шивалою, Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. Михайла Грушевського Львівського національного університету ім. Івана Франка, “Майдан: усна історія”, інтерв’юєр Галина Боднар, Львів, 29 березня 2016, відео 01:08:23.

⁶⁴ Інтерв’ю з Уляною Мороз, Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. Михайла Грушевського Львівського національного університету ім. Івана Франка, “Майдан: усна історія”, інтерв’юєр Олена Лукачук, Львів, 4 серпня 2015, відео 01:18:19.

⁶⁵ Євген Нищук, “Найстресовішими були штурми, а найважче було відчувати градус напруженості серед людей”, *Громадське телебачення*, 21 листопада 2014, отримано доступ 4 вересня 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=BZoaJSW07c>.

стела [Незалежності] і якраз сходить сонечко. Все нормально. Гімн проспівали, всім гарного дня і спати. Постійно новини трансливали по “5 каналі” та “24”. Ті повідомлення, я може рік після цього здригався від цих заставок звукових на ті новини, щось підсвідоме мені говорило, що це є сигнали саме ночі Майдану [...]”⁶⁶.

Одним з викликів був великий вплив маловідомих музикантів і співаків, поетів-аматорів, яких фізично не можливо було попередньо прослухати, а “всі рвуться на вечір, у прайм-тайм”. А, з іншого боку, зведення до мінімуму можливих курйозів, “коли я бачив, що йде якась поважна людина, приміром, Дмитро Васильович Павличко чи той самий [Анатолій Несторович] Паламаренко, який хотів Шевченка почитати, а його не пускають, я втручався: «Пустіть! Ви що, жартуєте?»”⁶⁷. “З мистецького боку я намагався спочатку контролювати, щоб були випробовані музичні гурти, – пригадував Є. Нищук. – Але це ж не фестиваль, ми не маємо часу їх прослуховувати. А разом з тим вони кажуть, що приїхали, наприклад, з Донецька, Луганська чи Одеси. І тут є певний момент: їхня якість сумнівна, але з огляду на те, що вони приїхали спеціально на Майдан, відмовити їм теж недобре. З віршами щось схоже [...]. Тут єдиний момент, що автори віршів щирі, і це лише професійна людина слухає і думає: “Хто його випустив?” А в більшості слухачі, якщо говорити відверто, вітають його, бачать, що він це робить щиро, з серцем”⁶⁸.

Музика “органічно знайшла своє місце на Майдані” встигаючи і навіть випереджаючи “це прискорення часу”, зазначав кінорежисер Михайло Ілленко⁶⁹. Революція вимагала певного контенту, а пісня якнайкраще відображала емоцію протесту й “єднала народ у рядках текстів, музичних ритмах”, надихала і спонукала. Перевагу надавали тим, хто виступали наживо. Актуальними були кобзарі та лірники, фольклорні колективи, особливо в новорічні та різдвяні свята. Постійним виконавцем на сцені Євромайдану був Тарас Компаніченко, кобзар, бандурист і лірник, лідер гурту “Хорея Козацька”. Найбільша підтримка потрібна була вночі, тому музикантів просили приходити саме тоді: “Були ночі, коли була критично мала кількість людей [...], – розповідав Євген Романенко, співак, лідер гурту “ТаРута”. – Пригадую, одного разу десь годині о 5-й ранку я співав, а під

⁶⁶ Інтерв’ю з Юрієм Федечком, Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. Михайла Грушевського Львівського національного університету ім. Івана Франка, “Майдан: усна історія”, інтерв’юєр Олена Лукачук, Львів, 15 серпня 2016, відео 01:28:10.

⁶⁷ Євген Нищук, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2015), 88.

⁶⁸ Олег Карп’як, “«Голос» Майдану Євген Нищук: перелом буде після 9 березня”, *BBC Україна*, 10 лютого 2014, отримано доступ 18 жовтня 2017, http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/02/140210_evhen_nyshchuk_interview_maidan_ko.

⁶⁹ Михайло Ілленко, “Додати до імені ще одне: Українець”, *Українська правда. Життя*, 29 січня 2014, отримано доступ 15 жовтня 2017, <http://life.pravda.com.ua/columns/2014/01/29/150228/>.

⁷⁰ Євген Романенко, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2015), 197.

сценою було людей, може, з тридцять душ. Мороз градусів 26, і ми виступаємо. Для них теж треба було виступати, підтримувати їх”⁷⁰; “Був момент, коли Руслана вже фактично загинала від безсоння і виснаження, бо вона весь час тримала нічну сцену, при тому що на той час були морози немалі. І це реально громадянський подвиг був. До мене подзвонив хтось із представників Руслани і каже: “Давай із 3-ї ранку до 5-ї виходь на сцену і тримай людей. Спілкуйся з ними, будь цікавий співрозмовник, щось там з ними “мути”, допомагай їм!” – ділився Іван Леньо, вокаліст гурту “Kozak System”. – І я розумію, що просто не вмію цього робити. Одна річ – бути вокалістом гурту, а інша – Голосом Майдану, як це вдавалося Жені Нищуку. Але ми приїжджали, приїжджали уночі [...]”⁷¹ (див. у додатку фото виконання музикантами й активістами пісні “Брат за брата” гурту “Kozak System” на слова Олександра Положинського, яка стала гімном Євромайдану).

Митцям легко висловлюватись через свої роботи, але “важко утриматися від прямої розмови в ті дні, коли суспільство гуде і не збирається чекати, поки відреагує кіно, театр, література, живопис, балет”⁷². Виступи авторитетів на майданівській сцені вимагали з їхнього боку неабияких зусиль. “Коли громадою опановує тиша, не так легко сконцентруватися і не розсипати слова, які хотілося сказати, – ділився М. Ілленко. – Кілька разів я виходив на цю сцену і кожного разу – хоч вертайся: щось забув, не згадав, не сказав!”⁷³. “Я багато виступав перед різними аудиторіями, – пригадував філософ М. Попович, – хоча б тому, що є викладачем. У мене немає страху перед червоним вогником знімального апарату, бо я багато років працював на телебаченні. Але виступи на Майдані – це зовсім інше: було відчуття, що люди цілковито перетворювалися на слух. Не доводилося вигадувати жодних фокусів для того, щоб тримати в руках цю масу, величезну масу, яку не можна окинути поглядом. Вона сама трималася. Вони уважно, зосереджено слухали нас. І кожен, хто виходив на сцену, міг відчутти обов’язок – сказати цим людям те, чого вони чекають”⁷⁴.

* * *

Револьюційний простір Євромайдану відразу став місцем гуртування людей творчих професій та їхньої діяльності (“Мистецький барбакан”, “Мистецька сотня” та ін.). На початковій, як її окреслив художник А. Єрмоленко, “інтелігентській” фазі протесту художники, фотографи, літератори, музиканти організовували виставки, перформанси, мистецькі акції, серед яких найбільше

⁷¹ Іван Леньо, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. Мистецтво на барикадах*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2016), 73.

⁷² Михайло Ілленко, “Додати до імені ще одне: Українець”, *Українська правда. Життя*, 29 січня 2014, отримано доступ 15 жовтня 2017, <http://life.prawda.com.ua/columns/2014/01/29/150228/>.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Мирослав Попович, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. 45 історій Револьюції гідності*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2015), 309.

запам'яталося декорування новорічної майданівської ялинки. Аполітичні за своєю сутністю митці стали невід'ємною частиною протесту після його ескалації з побиттям студентів уночі 30 листопада “люди, які раніше нікуди не ходили [...] вперше в житті почали проявляти себе по-громадянськи”⁷⁵. Пряме запитання “Що художник може запропонувати революції?” розділило мистецьке середовище на простих діяльних учасників революції та першочергово творців, які бачили своїм завданням документувати події, що відбувалися довкола. Рефлексії опитаних художників з різних регіонів України накладаються на розуміння свого місця у протесті загалом людей творчих професій – долучатися у будь-який спосіб.

Український інформаційний простір творив образ революції, “яку запалили мистці” революційні й радикальні художники та активні й діяльні літератори. Письменники спостерігали, аналізували і писали, постійно перебували серед протестувальників, захоплюючись “майданною антропологією”, та здебільшого не розглядали можливості своєї мілітарної участі. Актуальні публіцистичні тексти, інтерв'ю в ЗМІ, відеозвернення, співпраця з чужоземними журналістами і виданнями (“я роз'яснював це тим, хто не мав шансу знати того”), дописи в соціальних мережах – першорядні форми участі та підтримки протестів, але без прогнозування, чого прагнуло оточення від авторитетів (“не нашкодити своїми індивідуальними партизанськими діями”) і зі закликами спокійно і раціонально оцінювати динаміку розвитку подій (“віднаходження внутрішнього спокою загалом”). Літераторам впала у вічі різниця Помаранчевої і Революції Гідності, коли через радикалізацію протестів і непередбачуваність влади ім'я митців важило набагато менше.

Революція відбулася в суспільній свідомості, змінила спосіб мислення частини українського суспільства, попри те, що більшість не брала в ній активної участі. Євромайдан, як “екстериторіальний політичний простір”, став суспільним феноменом, унікальним явищем в історії рухів протесту й мирних революцій через свою самодостатність, рішучість і водночас позитивну атмосферу, був простором відкритого спілкування, спільноті, взаємодопомоги, часом “усвідомлення волі до дії і моральних меж, які ніколи не перетнеш в майбутньому і не дозволиш нікому перетинати в ставленні до тебе”⁷⁶. Майдан ламав внутрішню сутність, скеровував на інший шлях, а постійна внутрішня напруга й невизначеність ситуації вела мистців до нових царин діяльності, відсувала на задній план до того часу здавалося б пріоритетні заняття, змушувала нарешті відважитися і відкривала нові імена. Більше того, людей творчих професій

⁷⁵ Мирослав Попович, у збірнику спогадів *Майдан від першої особи. 45 історій Революції гідності*, упоряд. Тетяна Ковтунович і Тетяна Привалко, (Київ: К.І.С., 2015), 309; Вікторія Польова, у мистецькому проєкті *Арт-форум “Пам'ятаю. Зима, що триває”*, отримано доступ 12 вересня 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=zcNBqyK4zq0>.

⁷⁶ Юлія Сміць-Доброносова, “Зберегти висновки”, *Критика*, 24 лютого 2014, отримано доступ 18 вересня 2017, <https://krytyka.com/ua/community/blogs/zberehty-vysnovky>.

почасти турбувало питання можливості зловживання тематикою Майдану задля свого прославлення і збільшення рейтингів. Неабияких фізичних і моральних зусиль докладали ведучі головної майданівської сцени, а виступи авторитетів на ній були для них справжнім випробуванням “не розсипати слова, які хотілося сказати”, “сказати людям, яких не можна окинути поглядом, те, чого вони чекають”. Протестні акції 2013–2014 рр. об’єднали сотні людей у численні волонтерські ініціативи і масову добровільну суспільно корисну діяльність. Мистці ініціювали на Євромайдані й підтримують волонтерські проєкти спершу допомоги потерпілим у протесті, а тепер у війні на сході України.

THROUGH CREATIVITY ON TO BARRICADES: ARTISTS DURING FALL 2013–WINTER 2014 PROTESTS: THE SPECIFICS OF PERCEPTION AND SELF-REPRESENTATION

Halyna BODNAR

Ivan Franko National University of Lviv,
Mykhaylo Hrushevsky Department of Contemporary History of Ukraine
1, Universitets'ka str., 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: halyna.bod@gmail.com

The article analyzes the response of artistic and literary community of Ukraine to anti-government protests of fall 2013 – winter 2014 dubbed as Euromaidan and the Revolution of Dignity; tackles the specific features of initial perception transformation of opinions, behavioural modes, views of one's own place and the challenges that people of art faced at Maidan. Artists initiated and supported volunteer projects at Euromaidan at first to help those injured during protests and now to support those who suffered from the war in the east of Ukraine.

The Revolution happened in public opinion and changed the mode of thinking for a part of the Ukrainian society, even though most people were not active participants. Euromaidan as “an extraterritorial political space” became a social phenomenon, a unique event in the history of protest movements and non-violent revolutions because of its self-sufficiency, determination and positive atmosphere – it was a space for open communication, joint action and mutual support. Protests of autumn-winter 2013–2014 have united hundreds of thousands of people – people with their own motivation and aims, representatives of political parties and apolitical persons – into numerous initiatives and massive socially useful activities without joining any type of association.

The revolutionary space of Euromaidan immediately became a place which united people of art and their activities. Artists who are politically neutral became an indispensable part of the protest after it escalated when students were beaten during the November 30 night – “people who had never before attended any events [...] demonstrated their civil stance for the first time”. The question of what an artist could offer a revolution divided the artistic community into simply active participants and creators who saw it as their primary task to document everything happening around them and essentially join in any way possible.

The anthropologic aspect of research based on narrative analysis of relevant publicist texts, oral historical records, media interviews, video addresses, essays and social media posts helped discover famous personalities not just on the basis of already known and documented activity during the winter that changed us all but also as humans, even though not typical, who responded to the aggression of government. Artists were constantly at Maidan, they studied and analyzed people at the protest, the

dynamics of events and discovered their own, presumably most needed and most suitable, niches in the revolutionary showdown, participated in clashes with the police.

During the revolution people of art saw that they needed to factor in the consequences of their impact on a populous crowd by word, text or visualization of moods, they responded instantly, pouring out their emotions and worries or took a break for a meaningful and well-considered creative result. Maidan was crushing the internal structure steering away in a different direction. The continuous internal pressure and ambiguity of the situation lead artists to new areas of activity putting the former priority tasks to the background, it made them finally find the courage and discover new names. Moreover, artists were worried about possible abuse of Maidan theme for fame and higher ratings.

Keywords: artists, writers, protests, Maidan, creativity, perception, self-representation, narrative analysis.

REFERENCES

- Andrukhovych, Yuriy. “Seven days in February: WE (February 28, 2014, tsn.ua)”, in *Euromaidan: The Chronicles of Feelings*, a collection of essays by Taras Prokhasko, Ivan Tsypendyuk, Yuriy Andrukhovych, Serhiy Zhadan and Yuriy Vinnichuk. Brusturiv: Discursus, 2014, 80–82. (in Ukrainian)
- Balashova, Olha. “Artists and Revolution. Part 1”, *Ukrayinska Pravda. Zyttya*, February 4, 2014, accessed September 24, 2017, <http://life.pravda.com.ua/culture/2014/02/4/151225/>. (in Russian)
- Balashova, Olha. “Artists and Revolution. Part 2”, *Ukrayinska Pravda. Zyttya*, February 11, 2014, accessed September 24, 2017, <http://life.pravda.com.ua/culture/2014/02/11/151985/>. (in Russian)
- Berdynskykh, Kristina. *Ye-People. Warm Stories from the Maidan*. Kyiv: Bright Star Publishing House, 2014. (in Ukrainian)
- Bilchenko, Yevheniya. In *Maidan of an Eyewitness. Art on Barricades*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2016, 23–30. (in Ukrainian)
- Bodnar, Halyna. “Let Us Not Demand But Achieve: Volunteers at Euromaidan (November 2013 – February 2014)”, in *About dignity. Volunteer Movement in Ukraine 2013–2017*, edited by Olena Arkusha and Mykola Lytvyn. Lviv, 2018, [in print]. (in Ukrainian)
- Chronicles of Eyewitnesses: Nine Months of Ukraine’s Resistance*, the author of the project Oksana Zabuzhko, edited by Tetyana Teren, a preface by Svetlana Alekseevich. Kyiv: Komora, 2014. (in Ukrainian)
- Civic sector of EuroMaidan, accessed September 29, 2017, https://www.facebook.com/pg/hrom.sektor.euromaidan/about/?ref=page_internal. (in Ukrainian)
- Dmytruk, Anastasiya. In *Maidan of an Eyewitness. Art on Barricades*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2016, 31–38. (in Ukrainian)
- Dobrushyna, Tetyana. “Writers on the Maidan, or “Writing that Leaves Children No chance of Becoming «Titushki»”, *DW (Deutsche Welle)*, February 5, 2014, accessed October 18, 2017, <http://p.dw.com/p/1B2jm>. (in Ukrainian)
- Euromaidan: The Chronicles of Feelings*, a collection of essays by Taras Prokhasko, Ivan Tsypendyuk, Yuriy Andrukhovych, Serhiy Zhadan and Yuriy Vinnichuk. Brusturiv: Discursus, 2014. (in Ukrainian)
- Fedechko, Yuriy. “Maidan: Oral History”, Interview by Olena Lukachuk, Lviv, August 15, 2016. Video, 01:28:10.

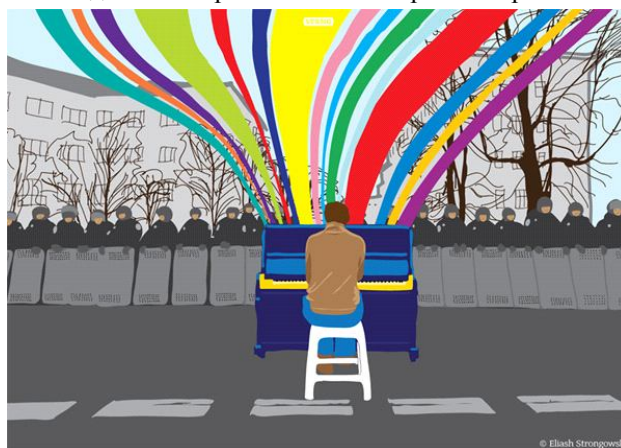
- Fedyna, Sofiya. “Maidan: Oral History”, Interview by Halyna Bodnar, Lviv, March 22, 2016. Audio, 01:11:27.
- “«Humanitarian Solidarity»: A Report on the Work of the Program”, *International Renaissance Foundation*, July 29, 2014, accessed October 13, 2017, http://www.irf.ua/allevnts/news/gumanitarna_solidarnist_zvit_pro_robotu_programi/. (in Ukrainian)
- Hundorova, Tamara. “Maidan as a Symptom: Trauma, Wound, and Crypt”, *Krytyka*, April 16, 2014, accessed October 16, 2017, <https://krytyka.com/ua/community/blogs/maydan-yak-symptom-travma-rana-i-krypta>. (in Ukrainian)
- Illyenko, Mykhaïlo. “Add Another Name to Others: Ukrayinets (Ukrainian)”, *Ukrayinska Pravda. Zyttya*, January 29, 2014, accessed October 15, 2017, <http://life.pravda.com.ua/columns/2014/01/29/150228/>. (in Ukrainian)
- Irvanets, Oleksandr. In *Maidan of an Eyewitness. Art on Barricades*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2016, 39 46. (in Ukrainian)
- Kadyhrob, Volodymyr. In *Maidan of an Eyewitness. Art on Barricades*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2016, 130 137. (in Ukrainian)
- Karpyak, Oleh. “«The Voice» of the Maidan Yevhen Nyshchuk: the Change will be after March 9th”, *BBC Ukraine*, February 10, 2014, accessed October 18, 2017, http://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/2014/02/140210_evhen_nyshchuk_interview_maidan_ko. (in Ukrainian)
- Khodan, Lubomyr. “Maidan: Oral History”, Interview by Olena Lukachuk, Lviv, December 2, 2015. Video, 01:38:80.
- Kompanichenko, Taras. In *Maidan of an Eyewitness. Art on Barricades*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2016, 58 69. (in Ukrainian)
- Komyakhov, Oleksandr. In *Maidan of an Eyewitness. Art on Barricades*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2016, 116 122. (in Ukrainian)
- Kurkov, Andriy. In *Maidan of an Eyewitness. Art on Barricades*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2016, 14 22. (in Ukrainian)
- Lenyo, Ivan. In *Maidan of an Eyewitness. Art on Barricades*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2016, 70 79. (in Ukrainian)
- Lutsenko, Ihor. “The Help Item at Mykhaïlivsky Completed His Mission. Report”, *Ukrayinska Pravda. Blohy*, March 3, 2014, accessed May 6, 2018, <https://blogs.pravda.com.ua/authors/lutsenko/53147f4d4affd/>. (in Ukrainian)
- Maidan of an Eyewitness. Art on Barricades*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2016. (in Ukrainian)
- Maidan of an Eyewitness. 45 stories of the Revolution of Dignity*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2015. (in Ukrainian)
- Maidan. Testimony. Kyiv 2013 2014*, edited by Leonid Finberg and Ulyana Holovach. Kyiv: Dukh i Litera, 2016. (in Ukrainian)
- Marchenko, Yuriy. In “#Remembermaidan. 15 Exclusive Stories from the Participants of the Revolution”, *Novoye Vremya*, November 11, 2014, accessed May 6, 2018, <http://nv.ua/project/story-of-maidan-by-marchenko.html>. (in Russian)
- Matsekh, Markiyan. “Maidan: Oral History”, Interview by Halyna Bodnar, Lviv, April 20, 2016. Video, 01:46:01.
- Moroz, Ulyana. “Maidan: Oral History”, Interview by Olena Lukachuk, Lviv, August 4, 2015. Video, 01:18:19.

- Mukharsky, Antin. *Maidan. The Art of Resistance*, documentary, accessed November 12, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=JudEEhp4pf4>. (in Ukrainian)
- Musienko, Natalia. *Art of the Maidan*. Kyiv: Family Printing House Huss, 2015. (in Ukrainian)
- Musienko, Natalia. “Art of the Maidan: Sociocultural Anthropology Research”, *CITY: Art, History, Contemporary, Theory*, No. 10, (2014): 155–192. (in Ukrainian)
- Navrotska, Oleksandra. “Maidan: Oral History”, Interview by Halyna Bodnar, Lviv, April 15, 2016. Audio, 49:26.
- Nyshchuk, Yevhen. In *Maidan of an Eyewitness. 45 stories of the Revolution of Dignity*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2015, 85–91. (in Ukrainian)
- Nyshchuk, Yevhen. “The Assaults Were the Most Stressful and Feeling the Tension Among People Was the Most Difficult”, *Hromadske TV*, November 21, 2014, accessed September 4, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=BZoaJSsW07c>. (in Ukrainian)
- “#RememberMaidan. 15 Exclusive Stories from the Participants of the Revolution”, *Novoye Vremya*, December 9, 2014, accessed September 14, 2017, <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/remembermaidan-15-ekskljuzivnih-istorij-vid-uchasnikiv-revoljutsiji-18968.html>. (in Ukrainian)
- Romanenko, Yevhen. In *Maidan of an Eyewitness. 45 stories of the Revolution of Dignity*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2015, 194–199. (in Ukrainian)
- Pelenska, Oksana. “Andruxhovykh about the «Clearing» of History, Telephone Listening and the Maidan”, *Radio Svoboda*, December 28, 2014, accessed October 28, 2017, <https://www.radiosvoboda.org/a/25214642.html>. (in Ukrainian)
- Poliova, Victoria. In “*I Remember: The Winter that Goes On*” *Art-Forum*, accessed September 12, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=zcNBqyK4zq0>. (in Russian)
- Popovych, Myroslav. In *Maidan of an Eyewitness. 45 stories of the Revolution of Dignity*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2015, 307–312. (in Ukrainian)
- Prokhasko, Taras. In *Maidan of an Eyewitness. 45 stories of the Revolution of Dignity*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2015, 200–206. (in Ukrainian)
- Pukharyev, Pylyp. “Ukrainian Writers about EuroMaidan: Best Quotes”, *Chytomo*, November 28, 2013, accessed October 1, 2017, <http://www.chytomo.com/news/ukraiinski-pismenniki-pro-yevromajdan-najkrashhi-citati>. (in Ukrainian)
- Pukharyev, Pylyp. “Ukrainian Writers about EuroMaidan: Best Quotes, No 2”, *Chytomo*, December 15, 2013, accessed October 1, 2017, <http://www.chytomo.com/news/ukraiinski-pismenniki-pro-yevromajdan-najkrashhi-citati-2>. (in Ukrainian)
- Semesiuk, Ivan. In *Maidan of an Eyewitness. Art on Barricades*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2016, 106–115. (in Ukrainian)
- Shyvala, Yuriy. “Maidan: Oral History”, Interview by Halyna Bodnar, Lviv, March 29, 2016. Video, 01:08:23.
- Skop, Lev. “Maidan: Oral History”, Interview by Olena Lukachuk, Lviv, August 3, 2015. Video, 01:38:30.
- Slaboshpysky, Mykhaylo. In *Maidan of an Eyewitness. Art on Barricades*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2016, 47–56. (in Ukrainian)
- Slavinska, Iryna. “Ilya Strongovsky: Outlander Agent”, *Ukrayinska Pravda. Zyttya*, January 17, 2014, accessed October 13, 2017, <http://life.pravda.com.ua/society/2014/01/17/148861/>. (in Ukrainian)

- Tkachenko, Kateryna. In *Maidan of an Eyewitness. Art on Barricades*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2016, 161–168. (in Ukrainian)
- Tsepukh, Larysa. “Volunteer Movement in Ukraine”, Interview by Lyudmyla Kuhar, Ratne, Volyn region, June 27, 2017. Audio, 01:05:32.
- Tytysh, Halyna. “Illustrator Sasha Godyaeva. Emotional Protest”, *Ukrayinska Pravda. Zyttya*, February 5, 2014, accessed October 1, 2017, <http://life.pravda.com.ua/society/2014/02/5/151482/>. (in Ukrainian)
- Tytysh, Halyna. “«I Am a Girl. I Don’t Want a Dress, I Want to Change This System»: Young People Who Make a Peaceful Protest”, *Ukrayinska Pravda. Zyttya*, December 19, 2014, accessed May 6, 2018, <https://life.pravda.com.ua/society/2013/12/19/146507/>. (in Ukrainian)
- “Ukrainian Writers Tell Germany about the Maidan and a Revolution of Dignity”, *Gazeta.ua*, March 14, 2014, accessed October 18, 2017, https://gazeta.ua/articles/culture/_ukrayinski-pismenniki-rozkazuyut-nimechchini-pro-majdan-ta-revolyuciyu-gidnosti/547203. (in Ukrainian)
- “Ukrainian Artists will Come to the SIZO Because «They cannot Live without Helmets and Travel Columns»”, *TSN*, January 17, 2014, accessed January 15, 2018, <https://tsn.ua/kyiv/ukrayinski-mitci-priydu-t-zdavatis-do-sizo-bo-ne-mozhut-zhiti-bez-kasok-i-poyizdok-kolonami-329992.html>. (in Ukrainian)
- Ushynina, Tetyana, and Avramchuk, Kateryna. “The Musical Background of the Maidan, or Songs of this Revolution”, *Insider*, January 31, 2014, accessed August 29, 2017, <http://www.theinsider.ua/art/muzichnii-til-maidanu-abo-pisni-tsiyeyi-revolutsiyi/>. (in Ukrainian)
- Vaysberg, Matviy. In “*I Remember. The Winter that Goes On*” *Art-Forum*, accessed September 12, 2017, https://www.youtube.com/watch?v=y7_iWrOtTyY. (in Ukrainian)
- Yakymchuk, Lubov. “With a Book on Barricades. What Did Yurii Andrukhovych Give up to Come to Euromaidan and Why Does Artem Polezhaka Dedicate Poems to Russian Media”, *The Day*, December 12, 2013, accessed October 30, 2017, <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayinci-chitayte/iz-knizhkoyu-na-barikadah>. (in Ukrainian)
- Yemets-Dobronosova, Yuliya. “To Save the Results”, *Krytyka*, February 24, 2014, accessed September 18, 2017, <https://krytyka.com.ua/community/blogs/zberehty-vysnovky>. (in Ukrainian)
- Yermolenko, Andriy. In *Maidan of an Eyewitness. 45 stories of the Revolution of Dignity*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2015, 206–213. (in Ukrainian)
- Zabuzko, Oksana. In *Maidan of an Eyewitness. 45 stories of the Revolution of Dignity*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2015, 298–306. (in Ukrainian)
- Zadan, Serhiy. In *Maidan of an Eyewitness. Art on Barricades*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2016, 292–299. (in Ukrainian)
- Zuravel, Yuriy. In *Maidan of an Eyewitness. Art on Barricades*, edited by Tetyana Kovtunovych and Tetyana Pryvalko. Kyiv: K.I.S, 2016, 138–144. (in Ukrainian)

Плакати об'єднання "Страйкплакат" зі серії "Я – крапля в океані"

Роботи дизайнера Іллі Стронговського

Роботи художника Андрія Єрмоленка. “Свобода” – один із чотирьох плакатів, надрукованих для інтерактивної інсталяції “Мистецький барбакан на Майдані”

“Мистецький барбакан” на Євромайдані в Києві – місце гуртування письменників, поетів, художників

Картина “Небесна соня” Юрія Журавля, музиканта і художника, лідера гурту “От Vinta”, і виставка його робіт у Києві в січні-лютому 2014 р.

Робота “Мавка” графічного дизайнера Олександра Ком’яхова зі серії “Учасники”

“Лавізка” “Євромайдан – це коли саме ти змінюєш світ” художниці й дизайнерки Олександри Навроцької

Мистецтвознавець, художник-реставратор, іконописець Лев Скоп малював ікони на дощечках з Майдану

Маркіян Мацех виконує 64-й опус Ф. Шопена (другу частину) на вул. Банковій перед шеренгою “Беркуту”, 7 грудня 2013 р.

Музиканти й активісти разом переспівали пісню “Брат за брата” гурту “Kozak System” на слова Олександра Положинського, яка стала гімном Євромайдану. Грудень 2013 р.
Зліва направо (в першому ряді) співають: Іван Леньо, Анжеліка Рудницька, Антін Мухарський, Марічка Бурмака

Юрій Андрухович читає поезію “Вольф Мессінг. Вигнання голубів” на “Вечорі при діжках”, грудень 2013 р.

Бібліотека Майдану в Українському домі, січень 2014 р.

Никогда мы не будем братьями

Никогда мы не будем братьями!
Ни по родине, ни по матери.
Духа нет у вас быть свободными —
нам не стать с вами даже сводными.
Вы себя окрестили «старшими» —
нам бы младшими, да не вашими.
Вас так много, а, жаль, безликие.
Вы огромные, мы — великие.
А вы жмете... вы всё маетесь,
своей завистью вы подавляетесь.
Воля — слово вам незнакомое,
вы все с детства в цепи закованы.
У вас дома «молчанье — золото»,
а у нас жгут коктейли Молотова,

Вірш «Никогда мы не будем братьями» поетеси Анастасії Дмитрук